

ЕФЕКТИ ТРГОВИНЕ НА БЕРЗИ

Сажетак: Радом се жели указати на историјски и савремени контекст значаја берзи. Основни циљ рада је теоријска анализа и улога робних берзи у трговини као и однос берзи и осталих специјализованих тржишних институција. Може се закључити да робне берзе на тржишту робе и капитала у Србији представљају покретачку снагу берзанског трговања. Намера је постизање ефикасне трговине робом путем берзанских услова и стандарда ради постизања циљева на тржишту. Закључак је да се трговином на берзи постиже очекивани ефекат трговине како у виду достизања максималне цене тако и ефекат најниже цене за робу у датим условима тржишта на основу понуде и тражње.

Кључне речи: берза, трговина, роба, ефекти

Увод

Берзе су специјализоване тржишне институције које поред аукција, сајмова и изложби, пијаца (тржнице) као и тржница на велико (велетржнице) спадају у најстарије видове трговине и могу се сматрати претечама организованог трговања. Стога се њихова улога кроз историју поистовећује и са пијацама као непосредном месту трговине на којем се дефинише реалан однос цена на основу понуде и тражње. Савремена улога берзи подразумева обезбеђивање равноправних услова трговања, посебно институционалног трговања и равноправности учесника. Радом се жели посебно нагласити значај берзи у трговини пољопривредно–прехранбеним производима у каналима маркетинга у робном промету. Најзначајнија улога берзи јесте организовање тржишта за промет, равноправност и економичност учесницима трговања са свим елементима конкурентности заснованих на понуди и тражњи. Циљ овог рада је и да укаже на значај и ефекте робно–берзанског тржишта на развој индивидуалних пољопривредних газдинстава и унапређење и развој организованог тржишта пољопривредно – прехранбених производа у Србији. Намера је да се укаже, да се развојем организованог тржишта берзи и других специјализованих тржиш-

* Ekonomistdoo@sbb.rs

них институција (сајмови и велетржнице) може омогућити развој тржишта на основу којег се стварају услови за извоз вишка пољопривредно - прехрамбених и агроиндустријских производа.

Историјска улога берзи у трговини

Кроз различит историјски период улога и значај берзи се непрекидно мења. Имајући у виду да се ради о сталним местима трговине њихов значај је временом растао и нестајао сразмерном развоју производних снага и утицаја других специјализованих тржишних институција сајмова и пијаца. Развојем друштвених односа и унапређењем саобраћаја мењали су се и облици различитих институција трговине. На важним међународним путевима и тржиштима оформљени су годишњи сајмови независно од цркве и њених свечаности који су могли осигурати обављање робне размене. Током седамнаестог века на западу полако опада важност годишњих сајмова и трговина прелази на тржнице и пијаце.

Развојем производних снага, нарочито после индустријске револуције, примарну улогу у трговини преузимају аукције и берзе. Берзе у новим условима представљају сигурно и стално тржиште које је радило по потреби. У таквим условима размене долази до масовне производње и различитог асортимана, док је међународна размена повећана захваљујући већој сигурности и условима плаћања. Према википедији идеје о задуживању датирају још из старог света, о чему сведоче месопотамијске глинене плоче на којима су овековечени каматни зајмови. Према историјским подацима прве берзе везују се за Фландрију, град Бриж и 16 век. Познате данашње берзе настале су касније па се тако први почеци Њујоршке берзе везују за 1792 годину, 1801 године основана је и Лондонска берза. Различити историјски периоди настанка берзи уствари представљају различите начине прикупљања капитала и средстава ради концентрације и финансирања пројеката. Данашњим речником речено берза јесте инвестиција и улагање од којег се у току времена очекује капитализација економских очекивања. Идеје о стварању берзи у Србији датирају још из тридесетих година 19 века. Сазревање идеје о берзи имало је економски и национални значај. Ове идеје су уствари потврђивале статус државности Србије и економски показатељ њене организованости. Народна скупштина је тек 3 новембра 1886 године усвојила закон о јавним берзама. Београдска берза је прво развијала свој рад као продуктна берза ради формирања цена пољопривредних производа на домаћем тржишту. Развојем трговине на берзи долази до њеног раздвајања па је одељење за робу остало у кафани „Босна“ као Продуктна берза, док је одељење за валуте и ефекте (Валутна берза) прешло у просторије хотела „Српска круна“ у кнез Михајловој улици. Данашња Београдска берза је организована као затворено друштво чији су власници домаће банке, велика предузећа, брокерско дилерска друштва као и Република Србија. На берзи тргују само чланови берзе под прописаним условима и статутарним и другим правилима функционисања берзе.

Почев од 2008 године Београдска берза учествује у организацији „Roadstow“ конференција за домаћа предузећа, а акције српских компанија укључене су у све већи број индекса међународних агенција који покривају регионално тржиште капитала. (www.belex.rs)

Развој регионалног тржишта у оквиру ЦЕФТА споразума омогућава Србији стварање добре позиције на регионалном тржишту у пољопривреди и агроиндустрији али и укључивање у светску трговину путем регионалног тржишта и тржишта капитала.

Међународној сарадњи као области чији значај услед процеса реконсолидације и интеграције на глобалном нивоу расте, Београдска берза придаје посебну пажњу. Имајући у виду чињеницу да се за инвеститоре, како институционалне, тако и индивидуалне, границе појединачних тржишта бришу, расте потреба за достизањем и одржањем конкурентске позиције Берзе на глобалном плану. (www.belex.rs)

Посматрајући историјски контекст однос берзи и других специјализованих тржишних институција је директно и индиректно повезан развојем производних снага, друштвених односа и економског значаја тржишта. Ако анализирамо савремене услове пословања кроз информатичку еру у којем знање има примарну улогу, берзе су најважније глобалне институције трговине и инвестиција. Берзе, на домаћем, регионалном и међународном тржишту генеришу цене, продају и профит. Тржиште берзи заснива се на истраживању тржишта, регистровани патенти, високотехнолошке и високообразовне институције, финансијски и спекулативни елементи који у суштини представљају специјализована тржишта са берзанским индексима који прате њихове перформансе.

Однос берзи и других специјализованих тржишних институција

Постоје две врсте берзанског трговања. У зависности од предмета трговања оне се деле на робне и берзе трговања хартијама од вредности. Први почеци берзанског трговања хартијама од вредности ако их тако дефинишемо јесу прве трансакције везане за хартију у смислу писане обавезе о будућој наплати која је променила власника пре рока доспећа. Почеци и настанак робних берзи везују се за настанак великих сајмова и вашара на којима је вршена размена робе. Основна разлика између трговине на сајмовима тог периода јесте трговање на основу узорака, односно робе на лицу места док се на берзи трговало на реч. Унапређењем техничких достигнућа и производње квалитетније робе у новим условима престала је потреба излагања робе. На основу тих околности у развоју капиталистичке привреде појављују се „сајмови узорака“ а први такав организован је крајем 19 века у Лајпцигу.

Више од 1.500 година сајмови су били примарни механизам претварања трговачке робе у новац и обрнуто. Они су били светски банкарски систем. (Charman, 1995: 346)

Посматрајући историјски али и савремени значај сајмова на основу практичних и теоријских сазнања они су постали специјализоване тржишне ин-

ституције за продају одређене групе производа. Наиме, њихов значај у трговини пољопривредно – прехранбених производа неизоставно повећавају пољопривредни сајмови као места која могу бити и седишта робних берзи, у сврху повећања ефеката трговине и трошковне ефикасности. Берзе допуњују сајмове и омогућавају ефикасну светску трговину пшеницом, кафом, воћем, шећером и другим пољопривредним производима.

Концепт развоја велетржница као тржишних институција потребно је прилагодити сада већ устаљеним стандардима у светској трговини агроиндустријским производима. Стратешким приступом развоју ових институција у трговини на велико, потребно је развити систем трговине на основу узорака, позивом на одређене стандарде, описом и квалитетом производа и на аукцијски начин. (Prdić et al, 2019: 113)

У тржишно развијеним земљама велетржнице опстају као непосредни посредник између индивидуалне производње и потрошње пољопривредних производа. Оне су најважније институције ефективне трговине засноване на ефикасном управљању који директно утиче на мање трошкове маркетинга производа као и канала маркетинга.

Како би се смањиле могућности манипулације приликом трговине, аукција може да садржи и такву могућност случајног времена лицитације или могућност да налози достављени у току аукције остају обавезујући до краја аукције. (Biais et al, 2014: 758)

Под аукцијама у савременој тржишној привреди подразумевамо међународну тржишну институцију где се продаја робе врши надметањем а као метод користи лицитацију у циљу постизања максималне цене. (Prdić et al, 2019: 109)

Може се закључити да је поштовање дефинисаних правила основни предуслов ефективног аукцијског трговања. Непоштовање унапред постављених правила трговања може довести до разних манипулација које могу проузроковати негативне ефекте трговине неиспоручивање робе или неплаћање рачуна. Имајући у виду да се методом лицитације у трговини аукцијама понекад достижу и веома високе цене производа, није потребно посебно наглашавати поштовање утврђених правила трговања.

Берза је институција намењена трговању робом чије су карактеристике опште познате и чије су количине размењиве. Роба којом се тргује, према томе, не треба да се налази на лицу места. За робу различитих карактеристика (памук, жито) установљавају се типови. То су организована тржишта за промет пољопривредно – прехранбених производа. (Влаховић, 2013:249)

Анализирајући ставове познатих аутора када су у питању сајмови, велетржнице, аукције и берзе да се закључити јединственост интереса трговине на овим институцијама кроз историјски и савремени аспект. Ради се о јединственим местима трговине пољопривредном робом са вечитим питањем штедети или инвестирати. Куповином ових роба трговци уствари омогућавају рационалну алокацију ресурса чиме омогућавају лични и развој својих предузећа. Ако знамо да су пољопривредни производи од битног значаја за исхрану и

здравље људи, инвестиције у ову робу омогућавају бенефиције и ефекте економског развоја кроз продуктивност рада али и друштвеног значаја трговине која омогућава стандард и здравље људи.

Чланови Берзе могу постати сва домаћа и страна правна лица. Чланство на берзи стиче се потписивањем Уговора о приступању берзи између заинтересованог правног лица и Берзе и уплатом чланарине у складу са Правилником о тарифи, а на основу чега чланови берзе стичу право информисања и трговања преко Берзе. Активно учествовање индивидуалних пољопривредних произвођача (физичких лица) у робно – берзанској трговини, решен је 2003 године, оснивањем предузећа „Аграр продукт“ доо, које се налази у просторијама „Продуктне берзе“ која га је и основала. Основни циљ оснивања „Аграр продукта“ је био да предузеће постане спона између индивидуалних пољопривредних произвођача и робно-берзанског тржишта, у чему се и успело. (www.proberza.co.rs)

Анализирајући улогу и значај „Продуктне берзе“ у Новом Саду за развој пољопривреде Србије јасно је да оне дају основне информације о трговини како малих пољопривредних газдинстава тако и већих пољопривредно индустријских комплекса. Оне су уствари економски барометар и ефикасни показатељ тренда развоја којим треба ићи. Продуктне робне берзе у претежно аграрним земљама могу бити подстрекач развоја трговине путем сајмова, велетржница и берзи али и трговине путем аукција које омогућавају нижи ниво цена, квалитет производа и стандарде трговања. Трговина на берзама даје поуздане информације агенцијама и влади у ком смеру, на који начин и којим методама треба развијати трговину и финансирање пројеката који ће ту трговину омогућити.

Резултати и дискусија

Стратегија трговине на берзи зависи од мотива и економских ефеката који се желе постићи. У зависности од економске развијености и типова законодавства институционално се организују берзе и правила пословања. Када је у питању сигурност пословања на берзи већина светских берзи има функцију финансијских гаранција, као и механизам трговања који омогућава понуду и тражњу на основу свих расположивих информација и података. Узимајући у обзир робне берзе које су и у фокусу истраживања овог рада осим општих услова пословања имају и специјализоване циљеве на берзи као што су чување и складиштење али и сортирање, претовар и транспорт. Веома битне тржишне институције трговине на велико преваходно воћем и поврћем (велетржнице) могу допринети развоју продаје путем аукција и берзи а све у циљу постизања рационалности економских интереса на тржишту.

Продуктна (робна берза) – представљају организована тржишта на којима се продаје стандардизована тј. Фунгибилна роба. Њено функционисање заснива се на поштовању дефинисаних стандарда у погледу карактеристика производа. Фунгибилност омогућује да се тргује производима на основу на-

вођења ознака, без потребе да се врши увид у саму робу. Овакав начин пословања омогућује промет великих количина робе без трошкова контроле квалитета. (Влаховић, 2013: 251)

Развој пословања на продуктној берзи није могућ без постављања стандарда квалитета и квантитета робе који омогућавају слободну трговину на реч. Контрола квалитета производа је основа стандарда и здравља потрошача, па на основу комуникацијских сазнања можемо закључити да тржиште Европске уније и Русије има примарну улогу у контроли и пореклу робе. Други битан елемент организованости берзи јесте брзина тржишних информација у функцији пословања и ефикасности. Складиштење и манипулисање робом умногоме утиче на квалитет и цену у складу са берзанским стандардима и трговини на реч даје основну функцију сигурности.

Постоје следеће методе берзанског трговања:

1. Метод преовлађујуће цене

- Испостављање и пријем налога за трговање
- Аукција (утврђује се преовлађујућа цена)
- Аукције за утврђивање цене на Београдској берзи обављају се у одређеном временском интервалу (два пута месечно) на основу унапред утврђеног календара аукција и тада се на заказаној аукцији утврђује цена, која се затим јавно публикује
- Трговање (закључење трансакције по преовлађујућој цени) и (или)
- Трговање на затварању (пријем налога и закључење трансакције по преовлађујућој цени).

2. Метод континуираног трговања (давање налога, утврђивање цене отварања, континуирано трговање-упаривање налога, утврђивање цене затварања и трговање на затварању-закључивање трансакција по цени затварања).

3. Метод минималне цене.

4. Књига понуде и тражње. (Божић и др. 2009:88)

Опште прихваћена подела берзи у стручној литератури је на промптне и терминске. Трговина код ових берзи се врши промптно и одмах након закључивања трговинских уговора док се термински послови трговине уговарају и извршавају у унапред утврђеним каснијим роковима. Савремене берзе могу бити класичне или електронске у зависности од техничке опремљености, просторног уређења и начина трговања. Класичне берзе као метод трговине користе аукције а вид трговине лицитацију. Електронски тип берзе је потпуно аутоматизован у складу са статутом, уговором, тржишним правилима трговања на берзи у којем се трговина одвија путем компјутера. Најпознатије електронске берзе у свету берзанског трговања су Лондонска, Њујоршка и Токијска берза. Специфичност робних берзи огледа се у јасном економском циљу очекивања ефеката са тачно прецизираним поступком и прецизном времену. Посматрајући овај аспект берзе су веома прецизне институције трговине са јасним инвестиционим намерама. Инвестициони ефекти робних берзи прецизно су дефинисани и њихов очекивани ефекат након реализације купопродајног уговора представља инвестицију са најмањим ризиком.

Робне берзе одликују одређене карактеристике или неколико критичних, стандардизованих елемената који чине цео систем веома ефикасним и ефективним:

- Место пословања – берзанска трговина одвија се на одређеном месту, познатом свим заинтересованим пословним људима. Оно смањује трошкове и време тражења заинтересованих страна за трговину. Берза је, као место трговања, посебно уређена и опремљена.
- Овлашћени берзански трговци – на берзи могу да послују само тзв. први круг берзанских посредника. То значи да само овлашћени брокери и дилери (или трговци) могу да тргују на берзанским састанцима. Број овлашћених трговаца на појединим берзама је ограничен.
- Стандардизовани берзански материјал – постоји врло разрађен систем стандардизације квалитета и квантитета активе којом се на берзи тргује. „Лот“, на пример, представља стандардну минималну јединицу мере (normal trading unit) или, како се назива, round lot.
- Стандардизовања правила трговања – послује се према утврђеним правилима пословања. Сва правила понашања имплементирају се кроз формално дефинисане кодексе понашања и општа правила берзи. (Влаховић, 2013: 253), преузето.

Робне берзе су један вид специјализованих тржишних институција у робном промету који омогућава трговину без присуства робе или производа. Постоје берзе на којима постоје узорци робе која је предмет трговања али и берзе које својим именом и значајем у трговини омогућавају трговину и без узорака. Карактеристика ових берзи је трговина без физичке присутности робе. Основни постулат трговине заснива се на усвојеним стандардима вредности робе без посебних потреба контроле робе. Сама роба мора поседовати потврду квалитета и стандарда, обележје географског подручја. Може се закључити да берзе омогућавају бржу и једноставнију трговину у циља постизања максималне и минималне цене на основу понуде и тражње робе.

Берза представља основни индикатор стабилности и развоја једне земље. (Божић и др. 2009: 81))

На основу претходног става јасно је да берзе представљају економски индикатор стања привреде земље. Та чињеница проистиче из јасно презентованих индикатора трговине и заинтересованости за улагање и инвестиције. Економски ефекти берзе могу бити на кратак рок, до годину дана, који имају приближно реалан ефекат улагања. Берзанске инвестиције на дуги рок, више од годину дана имају развојни импулс како на појединачна предузећа тако и на националну привреду. Највећи проблеми ефеката утврђених и жељених инвестиција могу бити поремећени сезонским и алеаторним варијацијама. Битан фактор у теорији инвестирања путем берзи чине и шпекулативни фактори али се они у трговини робом могу реалније сагледати и елиминисати у смислу остваривања коначних трговинских ефеката.

Вредновање рада

Општедруштвени значај берзи

Добро организовано пословање омогућава берзи алоцирање дугорочних финансијских средстава на ефикасне инвестиције и пројекте. Када су у питању хартије од вредности берза је добар тржишни индикатор утврђивања цена хартија од вредности као и промотер друштвеног и економског значаја за трговину, развој и инвестиције. Општедруштвени значај берзи јесте и један од циљева овог рада, кроз, презентовање берзи као савремених глобалних институција на којима се континуирано обавља трговине 24 часа 7 дана у недељи. Циљ је указати на њихов значај у трговини превасходно робом, едукација и усвајање нових знања и развој идеја за рад у овим институцијама. Радом се жели указати и на значај робних берзи за развој трговине у пољопривреди и агроиндустрији.

Са бољим здравственим осигурањем аутоматски се повећава здравље становништва и њихова радна способност, и са порастом радне способности теоретски ће скочити и њихова примања. (Андрејић и др. 2015: 298)

Берзе су специјализоване тржишне институције стално доступне за трговину робом и хартијама од вредности. Принципи трговања робом подразумевају и стандарде када је у питању здравље и безбедност хране за исхрану становништва. Здравље је један од битних аспеката трговине пољопривредним производима који олакшава превенцију и безбедност људи. Императив је указати колики друштвени значај имају берзе у трговини пољопривредно–прехранбеним производима као и значај за пораст трговине и стандарда људи.

Тржишни и економски значај берзи

Берзе су специјализоване тржишне институције које омогућавају избор у ком периоду штедети и када инвестирати. Оне омогућавају рационалну расподелу ресурса за куповину роба или финансирања предузећа. Оне су веома значајне у сектору као што је пољопривреда или агроиндустрија а све у циљу остваривања добре тржишне позиције, економског развоја и продуктивности. Берзе су веома значајан друштвени и економски барометар кретања цена робе. Цене су најважнији инструмент дистрибуције у каналима маркетинга па њихова стабилност зависи од стања одређене националне економије или економије у развоју. Наиме, кретање цена робе или цена акција и основних берзанских индекса може бити веома битан показатељ општег привредног тренда. Када су у питању менаџмент тимови берзанског пословања њихова улога је значајна али је одговорност падом акција или ценом робе неизбежна. Берзе су веома битне инвестиционе институције како за мале инвеститоре и трговце тако и за велике трговачке или инвестиционе финансијске институције. Тржиште берзи је значајно и због своје отворености за трговину и инвестиције дајући могућност мањим друштвима да тргују или поседују акције великих компанија. Економски значај берзи за националну економију је неспоран и заснован на отво-

реном тржишту са утврђеним правилима трговања и као такве представљају једне од најважнијих институција које омогућавају трговину и развој. Може се закључити да је развијеност берзанског тржишта на нивоу националне економије показатељ сигурности тржишта и да је удео других фактора од значаја за пословање на њима мањи. Развој берзанског пословања представља сигурност трговања и пораст инвестиција у одређеној националној економији.

Закључак

Берзе су један од основних ефективних покретача друштвених кретања и економских активности у глобалној светској економији. Организовано трговање на берзи подразумева стварање институционалних оквира у оквиру стратегије развоја трговине. Институционално и организовано трговање на берзи пружа могућност великим и малим предузећима и организацијама директно учествовање у трговини, да индукују инвестиције у сврху финансијске стабилности и ефеката капиталних улагања. Када су у питању домаће робне берзе у Новом Саду и Београду потребно је учинити напоре за стварање институционалних оквира за развој ефикасне и ефективне трговине путем берзи. Стварањем ових предуслова ојачава се институционални потенцијал за трговину и комуникације са глобалним светским тржиштима робе и капитала а у циљу развоја берзи као покретача трговине и ефикасних инвестиција. Ефекти трговине путем берзи омогућавају преглед стања потребног друштвеног и економског нивоа развијености. Закључак је да барзе омогућавају успостављање ефективног система трговања који на основу понуде и тражње омогућава постизања максималне и минималне цене робе у датим условима трговања. Берза у суштини представља куповину и продају ефеката на месту берзанског трговања који омогућава очекивани ефекат максималних прихода са међузависном варијаблом минималних прихода продавца.

Литература:

1. Andrejić, M., Prdić, N., Obučinski, D. (2015). *Uticao privatnog zdravstvenog osiguranja na socioekonomski razvoj Srbije*, Vol.67. br.4. str. 293-300, Vojno delo, Beograd
2. Biais, B., Bisiere, C., Pouget, S. (2014). *Equilibrium Discovery and Preopening Mechanisms in an Experimental Market*, Management Science, Vol. 60, pp.753-769
3. Božić, D., Todorović, T. (2009). *Berzansko poslovanje efektima sa posebnim osvrtom na trgovanje i aktuelnosti sa Beogradske berze*, br. 4. str. 80-92, Škola biznisa, Novi Sad
4. Chapman, E. (1995). *Exhibit Marketing*, Mc Graw, Hill
5. Prdić, N., Kuzman, B. (2019). *The importance of auctions for agroindustrial products trade*, Vol.65 (1), pp.107-117, Ekonomika, Niš
6. Vlahović, B. (2013). *Tržište agroindustrijskih proizvoda*, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.

Internet izvori:

1. http://www.belex.rs/o_berzi/istorijat, pristupljeno 12.07.2019
2. http://www.belex.rs/o_medjunarodna_saradnja, pristupljeno 12.07.2019
3. <http://www.proberza.co.rs>, pristupljeno, 11.06.2019.

STOCK MARKET TRADE EFFECTS

Summary: This paper aims to point out the historical and contemporary context of the significance of the stock markets. The main goal of the paper is the theoretical analysis and the role of commodity exchanges in trade, as well as the relationship between stock exchanges and other specialised market institutions. It can be concluded that commodity exchanges in the commodity and capital market in Serbia are the driving force of stock exchange trading. The intention is to achieve effective trade in goods through stock market conditions and standards in order to achieve market objectives. The conclusion is that trading on the stock exchange achieves the expected effect of trade both in terms of reaching the maximum price and the effect of the lowest price for goods in given market conditions, all based on supply and demand

Key words: stock market, trade, goods, effects